

Manifestacije moči pri slovenskih folklornih junakih

SAŠA BABIČ

Koncept junaka je pogosto vezan na mit (Malinowski 1954 [1926]), na junakovo potovanje čez nevarne preskušnje in nato na njegovo vrnitev, obogateno z novim znanjem in zrelejšim pogledom na svet (Campbell 2007 [1949]). Na splošno gre pri junaštvih »za motive zmage reda in razuma nad sicer fizično silnejšim, kaotičnim telesom narave, ki se zlasti pogosto pojavljajo kot miti razvijajočih se družb, [...] za mite prehoda ciklizma v linearizem« (Lunaček 2008: 238). Vendar pa splošen koncept junaštva ne zajema vedno junakovega boja z velikani in ogenj bruhajočimi zmaji, temveč tudi ravnanje običajnih ljudi, ki se postavijo na stran množice z družbeno presežnim dosežkom. V tem primeru koncept junaka sestavljata nekdo, ki napravi junaško dejanje, in nekdo, ki mu podeli oznako junaštva. Junak je junak šele po junaškem dejanju in po priznanju. Pred dejanjem je lahko »kdor koli«, v dejanju skuša ohraniti dostojanstvo človeškega bitja, po dejanju lahko

postane junak – junak nečesa za nekoga (Huzjan 2016: 202). Tako postane junak zaščitnik družbe, ki ga časti in verjame, da bo tako ohranila »svoj biološki, kulturni in politični obstoj skoz prostor in čas« (Takovski in Muhić 2017: 59). Socialne strukture in delovanje se izražajo v čaščenju, povzdigovanju junakov tako v verbalnem kot neverbalnem jeziku, čaščenje tako lahko razberemo tudi iz mitov¹ in zgodb.

V nasprotju z mitološkimi junaki folklorni junaki niso polbogovi; lahko so resnične zgodovinske osebe ali pa skupek več oseb, združenih v en lik, ali pa zgolj skupek v zgodbah ubesedenih značilnosti, ki jih določena družba pripisuje junaškemu liku. Gre za like, ki so bližje povprečnim ljudem kakor mitološki junaki: v zgodbah so opisani kot običajni posamezniki s posebno močjo, živijo v skupnosti in imajo z njo vsakdanje stike. Junak iz folklornih pripovedi se sicer od »običajnih« ljudi razlikuje po posebnih telesnih znamenjih in sposobnostih, za katere so značilne antiteze, na primer dobro – slabo, pozitivno – negativno; zato junak ne more obstajati brez nasprotnika (Šmitek 2005: 5, 6). Kakor koli, junaki v zgodbah niso naključni izbranci; so posamezniki, ki postanejo »junaki nečesa za nekoga« po tako imenovanem etičnem dejanju: torej, kadar delujejo etično, naredijo, kar morajo narediti, ker je to treba narediti, in ne iz svoje dobrote (Huzjan 2016: 202). Gre za dejanje iz dolžnosti, ki jo v folklornih zgodbah velikokrat narekuje okolje. V folklornih zgodbah je sicer hotenje junaka lahko enako temu, kar je tudi treba storiti, vendar ne nujno. Folklorni junak celo pogosto le pasivno sprejme dejstvo, da je nekaj treba narediti – le izvrši naročilo, ki ga dobi iz okolice, in potrebe po dejanju ne spozna samostojno.

Junaštvo je v folklornih zgodbah vedno povezano tudi z močjo – fizično in/ali psihično; ta je lahko realna, lahko pa, s strani opazovalcev, tudi namišljena. *Slovar slovenskega knjižnega jezika* opredeli moč kot »človekovo² telesno sposobnost za opravljanje fizičnega dela ali kot sposobnost za prenašanje duševnih ali telesnih naporov oz. kar omogoča komu, da uveljavlja svojo voljo, oz. kar omogoča komu, da »vpliva, učinkuje na koga/kaj« (SSKJ). V vseh pomenih je moč vezana na *veliko sposobnost*: na prvotni pomenski ravni je to fizična vzdržljivost, to je dobra razvitost in sposobnost mišic (tj., nekdo je fizično sposoben premikati ali nositi težke stvari), sekundarna pomenska raven pa se nanaša na psihično sposobnost, tj. na duševne napore, oziroma na

---

1 Po Malinowskem je mit orodje za potrditev in podporo družnim institucijam (Malinowski 1954: 176).

2 Moč je sicer tudi značilnost določenih živali in je lahko ljudem tudi vzor in merilo, kar je, na primer, izraženo v frazemu »imeti medvedjo/volovsko moč«.

vpliv, ki ga ima posameznik (tj., kdo je tako močan, da lahko premika tudi abstraktno težke stvari).³

Vsekakor moč prinaša prevlado, fizično ali simbolno, ta pa je lahko individualna ali skupinska (Barnard in Spencer 1996: 445). Da posameznik pridobi takšno prevlado, mora nekaj narediti oziroma imeti tolikšen vpliv, da mu omogoči prevlado.

Junak mora imeti tako fizično kot psihično moč, ta je opisana v posamičnih (fizičnih ali psihičnih) lastnostih ali ravnanjih junaka. Ker je moč tako pomembna lastnost junaka, je v zgodbah celo tako poudarjena, da so junaki širše poznani predvsem po svoji moči ter z njo povezanimi premetenostjo, odločnostjo in predanostjo. Junak brez moči je nezamisljiv, junak brez moči ne obstaja – pa naj bo ta fizična ali psihična. Iz slovstvene folklore se zdi, da mora moški junak posedovati prav posebno, izjemno moč, da lahko opravi delo. Pri moških junakih je moč pogosto fizična in psihična, medtem ko je pri ženskih likih poudarjena psihična vzdržljivost, to je moč v drugotnem pomenu.⁴ Fizična moč junake v zgodbah povzdigne bliže bogovom: njihova dejanja so »nadnaravna, neverjetna, čudežna in herojska« (Huzjan 2016: 202).

Trije po moči najbolj poznani junaki v slovenskem pripovednem izročilu in folklori so Peter Klepec, Martin Krpan in Kralj Matjaž. Gre za povsem različne vrste junakov, saj so moči, zaradi katerih so (bili) razumljeni kot junaki, uveljavljali na različne načine in v različnih kontekstih. Hkrati pa imajo liki, ki smo jih izbrali za tukajšnjo obravnavo, tudi poudarjene različne atribute: pri Petru Klepcu in Martinu Krpanu je poudarjena fizična moč, medtem ko so pri Kralju Matjažu v ospredju modrost, duševna moč in moč vladarja.

PETER KLEPEC

Pripovednega junaka Petra Klepca poznajo predvsem na področju Osilniške doline, to je na slovensko-hrvaškem obmejnem območju (Moric 2015: 206), na širšem slovenskem območju pa je poznana predvsem ena varianta zgodbe, tista iz osnovnošolskega berila – »Peter

---

3 Danes je pogosto slišati, da lažje prenašamo duševne napore in stres, če smo v dobri telesni kondiciji. Fizična in psihična moč sta torej povezani, pri čemer se zdi, da je fizična moč podlaga za psihično.

4 Ženski liki, ki so interpretirani kot junaški, imajo izredno psihično moč ali pa pogljobljeno znanje; tako je npr. junaštvo Miklove Zale ali Lepe Vide utemeljeno na izjemni vzdržljivosti in pokončnosti v hrepenenju.

Klepec in vile«. Drugače so zgodbe o Petru Klepcu raznотere, v vseh pa je upodobljena na čudežen način pridobljena moč in/ali zmaga nad »turškim korenjakom«, za katero je uporabil pridobljeno fizično moč (Pogačnik 1999: 266). Gre za pripovedni lik, ki poseduje izredno fizično moč in nastopa tako v junaških pravljicah, pri čemer pa so poudarjeni realistični elementi, npr. imena krajev in oseb, osebnostne lastnosti junaka, opisi zgodovinske realnosti (pastirstvo, turški vpadi), navade in šege, kot tudi v čudežnih pravljicah (čudežni pomočniki, čudežna moč junaka, boj med dobrim in zlim) (Moric 2015: 208).

Širše najbolj poznane so zgodbe o tem, kako je Peter Klepec dobil moč, to so zgodbe o času, ko še ni bil junak. Peter Klepec je bil slaboten, reven nezakonski deček, ki je z dobrim dejanjem vilo (ali več njih) je zaščitil pred soncem.

Pastirček Peter Klepec, ki je bil šibak, je некоč pasel živino na Sveti Gori in videl nekaj dekličev, ki so spali na soncu in se tako mučili. Petru so se smilili in je nalomil veje ter jim naredil senco. (Primc idr. 1997: 268)

Nagrajen je bil s fizično močjo, s katero je nato lahko premagal sovrstnike.

Vprašale so ga, kaj si najbolj želi. Odgovoril je, da bi bil rad močan, saj ga zdaj vsi tepejo. [...] Od takrat je bil močan. (Primc idr. 1997: 268)

V odrasli dobi pa je premagal celo Turke oz. velikana, ki je metonimija Turkov.

Peter Klepec se je odlikoval v bojih s Turki [...] S seboj so imeli velikana, ki je premagal vsakega.[...] Vojak – velikan se je za boj dobro pripravljaj. [...] Takrat pa ga je Peter zaskočil, ga dvignil in udaril z njim na tla, da je bil takoj mrtev. (Primc idr. 1997: 272)

Peter Klepec je v zgodbah, ki govorijo o tem, kako je pridobil moč, pravljичna predstavitev prvotnega, oslabiljenega stanja jaza, ko začenja svoj spopad z notranjim svetom nagonov in s težavami, ki jih ustvarja zunanji svet. Po Bettelheimu (1999 [1976]: 107) gre za poznani pravljичni motiv otroka, s katerim starejši bratje in sestre (v Klepečevem primeru gre za vrstnike, pastirje) grdo ravnaajo in ga zavračajo. Takšne zgodbe se začnejo v trenutku, ko »tepkovo« enolično življenje prekine kakšna zahteva, kakor pri Klepcu, ko mora po vodo v oddaljeni studenec (nav. delo: 149).

Druga različica zgodbe o Klepcu je iz njegovega odraslega obdobja, ko je svoje moči uporabil za pomoč sokrajanom in premagal

Turke ali velikana. Njegova moč in junaštvo sta slovela vse do Dunaja, kjer se je Klepec boril z najmočnejšim turškim vojakom, velikanom, ga premagal in s tem rešil Avstro-Ogrsko.⁵ V zahvalo je dobil pravico do svobodnega lova in oprostitev od plačevanja davkov, v nekaterih zgodbah pa je celo dobil plemiški naziv (Ravninar - Poženčan 1874: 84). Peter Klepec je kot junak opredeljen predvsem v povezavi z zgodbami o boju s Turki (Moric 2015: 207–8). V njih sta poudarjeni fizična moč in velikost, duševna moč in modrost umanjkata, vendar nekatere zgodbe opišejo tudi nekaj Klepčeve premetenosti, npr. ko zavaja velikana, da bi prikril, da sam ni tako močan.

Klepec je s pridobljeno močjo najprej popravil krivico, ki se mu je dogajala (pretep z drugimi pastirji), s čimer je dokazal svojo nepremagljivost, nato pa je, večinoma na prošnjo ali po naročilu, pomagal drugim v vsakdanjih tegobah (pomagal je na njivi, nosil težke stvari, npr. lesene hlode) in s tem opravil etično dejanje po lastnem vzgibu (zgodbe o pomoči vilam) ali pa naročeno nalogo (boj s Turki). Junaštvo Petra Klepca se tako veže le na njegovo fizično moč in pripravljenost, da pomaga protagonistom zgodbe, dejanja pa so tako imenovana etična dejanja in so zato lahko interpretirana tudi kot junaška (Huzjan 2016).

MARTIN KRPAN

Martin Krpan je literarizirana avtorska različica zgodb o močnih moških. Napisal jo je Fran Levstik pod naslovom *Martin Krpan z Vrha* in je bila prvič objavljena 1858. Zgodba o Martinu Krpanu ima veliko podobnosti s folklornimi zgodbami o Štepiharju ali tudi Lölu Kotliču, poznanima na severnem Primorskem. Kakor je ugotovil že Milko Matičetov (1963), so podobnosti tako v okoliščinah in epizodah kot tudi v opisu telesnih in duševnih lastnosti; s tem je utemeljeno argumentiral, da ta zgodba ni bila le varianta dolensko-notranjske zgodbe⁶ o Krpanu z Vrha (nav. delo: 255). Zgodba je folklorizirana in splošno poznana.

Podobnost s Štepiharjem se npr. pokaže v naslednjem opisu:

Po celi Gorenjski in tudi po vsej Kranjski deželi je znan ljudski rek:
»Močan je kot Štepihar«. [...] Silno je bil močan, da mu ni bilo

---

5 Anja Moric (2015: 209) ugotavlja, da te različice zgodbe o Petru Klepcu, tako kakor zgodbe o Martinu Krpanu, lahko uvrstimo v tako imenovani habsburški mit (Baskar 2008), saj se Peter Klepec pojavlja kot rešitelj cesarstva.

6 Dolensko-notranjski del Slovenije si namreč Martina Krpana prisvaja kot svojega junaka (Baskar 2008: 80).

enakega. Njemu za malico ni bilo težko popiti štiri bokale vina in pojesti za dva reparja kruha in dve libri mesa. Imel je zelo širok nos [...] Pride mimo Štempihar, vzame kritino, ki je bila že narejena in jo nese sam na streho [...] se malo ponorčuje, dvigne in naloži sam skalo ter gre naprej [...] toda Štempihar, ki ga je rodila kmetica in ne meščanka [...] kmet – je bil modrejši in bolj prebrisan. (Šmitek 2005: 39–42)

Martina Krpana – kakor tudi druge sorodne folklorne like – odlikujeta izredna fizična moč in zdravi razum ali t. i. kmečka pamet. Zanj nikakor ne bi mogli trditi, da je pameten, moder mož, vsekakor pa je ena od njegovih značilnosti premetenost, s katero doseže železo ali se izkoplje iz težav. Je mlad samski moški, ki živi na družbenem robu: preživlja se s tihotapljenjem soli. Ima tudi svojega konja oziroma kobilico, ki jo z neizmerno močjo lahko tudi zlahka prenaša:

V tej vasi je živel v starih časih Krpan, močan in silen človek. Bil je tolik, da ga kmalu ni takega. Dela mu ni bilo mar; ampak nosil je od morja na svoji kobilici angleško sol, kar je bilo že tistikrat ostro prepovedano [...] temuč prime brž kobilico in tovor ž njo, pa jo prenese v stran, da bi je voz ne podrl. (Levstik 1917: 3)

Za ta lik in posebej njegove folklorne različice je značilno, da pomaga drugim, vendar ne naivno, kljub vsemu pa popustljivo in dobrohotno.

Moč Martina Krpana je najprej opisana kot fizična moč, ki jo je uporabil za prenašanje soli, kobilice, žene; naposled je z njo premagal Brdavsca. Iznajdljivost in bistrost sta mu pomagali pri pripravah na boj z Brdavsom kot tudi pri dialogu s cesarjem, ko si je priboril dovoljenje za tovorjenje soli. Hkrati lahko v vidimo v boju z Brdavsom in pogajanju s cesarjem simbol upora, ki pa ni zgodovinsko dejstvo (Takovski in Muhić 2017: 65).

Martin Krpan po naročilu premaga grožnjo cesarstvu, Brdavsca, nato pa se upre avtoriteti in s tem pokaže svojo avtonomnost in notranjo moč. Boj z Brdavsom, nekakšnim generičnim orientalskim likom grožnje, je etično dejanje, ki ga mora junak narediti, da bi si pridobil spoštovanje in potrdil svoje junaštvo, nato pa pokaže še moč svoje presoje in volje.

V teh zgodbah je izrazit črno-bel vidik: kmečki svet je dober in naraven, gosposki slaboten in pokvarjen; domače je varno, toplo, tujina je trda in sovražna (Pogačnik 1999: 267). Nad tujino je razočaran: razočaran je nad tujo gospodo, katera ob dejanju, s katerim jo je Krpan rešil zanesljivega propada, ne zmore držati dane častne besede (nav. delo: 268). S tem se gospoda izkaže za šibko, medtem ko je Martin Krpan kot predstavnik kmečkega sveta sposoben držati

besedo in biti toliko močan, da izrazi svoje mnenje in se gospodu postavi po robu. Junak zgodbe ima moč, ki jo posoja za tuje koristi, zase pa si izgovori drobne pravice. Tako je Krpan podoba nezavedne moči, ki še nima volje, da bi prosto razpolagala sama s seboj (nav. delo: 264). Na tej ravni pride v ospredje moč v dialogu, ki se kaže kot psihološka moč, premetenost. V zgodbi je poudarjeno merjenje moči Martina Krpana z dvorom: s cesarjem, s cesarico in ministrom Gregorjem, v pogajanju o nagradi za zmago nad Brdavsom, pa tudi merjenje moči na samem dvoru: med cesarjem in cesarico ter cesarjem in ministrom Gregorjem, ko so odločali in se pogajali o nagradi za Martina Krpana, ker je rešil cesarstvo.

Z vidikov presojanja psihične moči in uporabe fizične moči za dejavnost, ki je oblast ne dovoljuje, je mogoče, po Hobsbawmu, Martina Krpana uvrstiti med t. i. socialne razbojnike, dobre razbojnike. »Če je razbojnik hotel začeti svojo pot kot žrtev, je moral čutiti potrebo po tem, da bi popravil vsaj eno krivico: tisto, ki se je primerila njemu« (Hobsbawm 2015: 63). Kmečki razbojniki so v očeh oblasti veljali za zločince, medtem ko so bili med ljudmi deležni ugleda junakov (nav. delo: 32), hkrati pa je bilo razbojništvo svoboda, ki je bila v kmečki družbi le redka (nav. delo: 47). Kakršna koli je že bila dejanska praksa, nobenega dvoma ni, da je razbojnik veljal za zastopnika pravice, za pravičnika, ki ponovno vzpostavlja moralo tako, da kljubuje (nav. delo: 64), hkrati pa se po opustitvi izobčenstva v svojo skupnost vrne kot spoštovan član (nav. delo: 68).

Martin Krpan je bil nedvomno človek, ki se ni hotel ukloniti, kar ga uvršča med najpreprostejše oblike družbenega upornika (Hobsbawm 2015: 61–75). Sol tihotapi iz ekonomsko-socialnih razlogov – je v eksistencialni stiski, ki ga sili, da skuša trenutne okoliščine nadvladati in urediti svoj življenjski položaj.

KRALJ MATJAŽ

Kralj Matjaž je junak, ki je zastopan tako v slovenskem folklornem pripovednem in pesniškem ciklu. Zgodbe o njem lahko razdelimo na več segmentov: 1. veliki kralj in vojščak, 2. speči vladar, 3. kaznovani grešnik (ker se je uprl Bogu), 4. modri državnik, 5. zaščitnik podložnikov, 6. politični in dinastični simbol, 7. odrešenjski mit (Šmitek 2009: 128), ti segmenti pa so večkrat združeni v eni zgodbi; tako je npr. Kralj Matjaž zaščitnik podložnikov, kaznovani grešnik in speči vladar:

Tedaj je pri nas vladal kralj, ki so ga imenovali Kralj Matjaž. Bil je zelo dober kralj. Kmetom ni bilo treba plačevati davkov [...] Kralj Matjaž jih vpraša: »Zakaj pa ne posekate tega drevja?« Oni so mu rekli: »Na tej gori so vile in gorje tistemu, ki poseka tu eno samo drevo.« [...] Ob njem je rasla tanka lepa jelša. Kralj Matjaž zamahne s sekiro po njej. Sekiro hoče izdreti, da bi še drugič zamahnil, a je ni mogel. Z gore pa se je zasllišalo strašno grmenje in nekdo je zakričal: »Joj tebi, Kralj Matjaž! V tem hipu je Sveta gora zagrnila Kralja Matjaža in vse njegove vojake [...] in v njej zdaj vsi spijo, Kralj Matjaž in njegova vojska (Šmitek 2005: 17–19).

Kralj Matjaž se uvršča med junake predvsem kot mitološki lik, kateremu lahko najdemo vzporednice tudi v drugih mitologijah (gl. Grafenauer 1951; Šmitek 2009). V slovenski folklori je opisan dvojno: je prevzetnež, predrznež, svoje sreče pijan, izzivac, ki bi rad razširil svojo oblast celo na oni svet, saj hoče biti kralj nebes ali premagati pekel, je tisti, ki strelja ali ukaže streljati proti nebu, v zrak – boga (Matičeto 1958: 35):

Vipavci pripovedujejo, da je postal Kralj Matjaž v svoji mogočnosti tako prevzetan, da je napovedal vojno celo Bogu (Šmitek 2005: 20).

Spet v drugih pripovedih je Kralj Matjaž poudarjen kot utelešenje dobrega vladarja, od katerega ljudstvo pričakuje odrešenje, svobodo (Pogačnik 1999: 266), pravični sistem vladanja in boljše življenje. Širše poznana je druga podoba Kralja Matjaža: dobri kralj in modri, potrpežljivi, ostareli starec; ta različica zgodbe o Kralju Matjažu je v osnovnošolskih berilih:

Kralj Matjaž je bil dober kralj. Dal je samo zlate kovati. Drugega denarja sploh niso poznali. Zato so bili res zlati časi [...] Ker pa je bil dober pravičen kralj, ni bil ubit, ampak ko ga je na begu sovražnik že mislil zajeti, se je odprla skala v Rečicah, do katerih je pobegnil, in ga skrila pred sovražnikom. Tam sedaj počiva s svojimi junaki, in kadar mi bo brada zrasla devetkrat okoli mize, ga bo gora dala nazaj, da bo srečno vladal slovenskemu narodu. (Berilo 2011: 58–9)

Junaštvo Kralja Matjaža je vezano na predstave, da je izreden borec: ima odlično sposobnost bojevanja in poveljevanja vojski, kar izvedemo le posredno iz pripovedovanja (»mogočen vladar«, »mogočen in srčen, da je napovedal vojsko celemu svetu«, »premagal je vse kralje na svetu« itn.). V opisih Kralja Matjaža kot izjemnega borca telesna moč ni poudarjena; v zgodbah npr. ni sposobnosti dvigovanja težkih predmetov. V ospredju je psihična moč, konkretizirana predvsem kot vzdržljivost v bojih, pa tudi pretkanost (beg pred Turki), modrost pa je

lastnost Kralja Matjaža šele v starosti, ko je prikazan kot starec z dolgo sivo oz. belo brado in sivimi oz. belimi lasmi; torej v značilni podobi modrega, potrpežljivega starca, kralja, ki bo poveljeval zadnji vojski.

Poleg merjenja in izkazovanja moči v bojih z drugimi kralji, vojskami in Turki je Kralj Matjaž meril svojo moč tudi z bogom – ker je bil na Zemlji nepremagljiv, je želel svojo premoč dokazati tudi v nebesih, torej nad najvišjo avtoriteto. To je skušal dokazati z večino bojevanja in nepremagljivo vojsko. Bog mu je dokazal zmoto in šibkost, v nekaterih zgodbah ga je premagal s strelami, v drugih pa ga je z božjim posredovanjem oziroma kot takojšnja božja kazen pod seboj pokopala zemlja, hrib ali dve gori. Po drugi različici so ga gore zaščitile na prošnjo, ko je sprevidel, da se je spopadel z nepremagljivimi nebesnimi silami. Še druge pripovedujejo, da je šel s svojo vojsko prostovoljno ali za pokoro v podzemsko jamo. Votlina mu je bila zatočišče ali ječa (Šmitek 2009: 134).

Lik Kralja Matjaža v različnih zgodbah združuje cel niz človekovih lastnosti in prikazuje razvoj moči pri posamezniku v odrasli dobi: vse od iznajdljivosti prek prevzetnosti pa do modrosti, ki je v slovenski folklori mogoča le v starosti. Zgodbe pa ne povedo, kakšno je bilo njegovo otroštvo ali kako si je pridobil znanje o bojevanju.

PRIMERJAVA MANIFESTACIJ MOČI PRI TREH SLOVENSКИH FOLKLORNIH JUNAKIH

Peter Klepec, Martin Krpan in Kralj Matjaž so najbolj znani slovenski folklorni junaki različnih starosti in iz različnih kontekstov. Zgodbe imajo marsikatero skupno točko: od drobnih pa do bolj pomenljivih motivov. Tako se motiv soli pojavlja v Martinu Krpanu (tihotapljenje soli) kot Kralju Matjažu (Kralj Matjaž in bog se spopadeta za sol – *bog je ima za cel hrib*) (Matičev 1958), v Petru Klepcu in Martinu Krpanu se pojavlja motiv drevesa (češnja, hoja, bukev in lipa) kot surovine za obrambno orožje, s katerim premagata, izženeta velikana. Lipa se pojavlja v vseh treh zgodbah in postane narodnostni simbol.

Ne glede na skupne motive in različne kontekste, ki junake pokažejo v povsem različnih lučeh, pa lahko ob njihovi sopostavitvi razberemo tudi vidik razvoja junaštva in moči v življenjskem ciklu: Peter Klepec kot šibak otrok dobi moč od bajnih bitij. Moč mu je podarjena, ker se je dokazal z dobrim delom in da bo lahko dobra dela opravljal še naprej (pomoč materi in sokrajanom). Moč sprva uporabi, da pridobi in utrdi svoj položaj v družbi, nato pa izpolni etično

dolžnost: postane sokrajanom dober in uslužen pomočnik. Kot mlad moški preмага tudi velikana, ki grozi njegovim krajem, in s tem zagotovi mir v deželi.

Od tod sledi zgodba o folklornih različicah pripovedi o Martinu Krpanu, na podlagi katerih je nastala Levstikova zgodba: fizično izredno močan lik, pri čemer v primerjavi s Petrom Klepcem, ni jasno, od kod mu moč, za svoje preživetje tihotapi prepovedan tovor, drugače pa živi mirno in okolici neškodljivo. Velja za samskega čudaka, vendar priskoči na pomoč, kadar je potrebno. Njegov sloves o izredni moči seže do dunajskega dvora, od koder pošljejo ponj, da bi premagal generični lik Orientalca ter tako rešil kraljestvo. Dvor, ki sicer velja za avtoriteto in moč *par excellence*, se izkaže za šibkega, in Martin Krpan zavzame svoje stališče ter postavi mejo med nespoštljivim odnosom in svojimi pričakovanji. S tem pokaže psihično moč in zrelost, s katerima si pridobi spoštovanje in položaj v svetu odločujočih.

Lik Kralja Matjaža sicer uteleša širše mitološke koncepte, vendar gledano ožje, ponazarja razvoj podobe junaka, ki se bori za kraljestvo, v tem boju je izredno uspešen in se tega tudi zaveda. Njegova samozavest je tolikšna, da izzove najvišjo avtoriteto, to je boga, vendar pa pri tem doživi prvi poraz: bog ga s porazom postavi nazaj na »zemeljski položaj« in s to izkušnjo Kralj Matjaž doseže zrelost in modrost, po katerih slovi.

Če zgodbe obravnavamo posamič, so vsi trije liki vsekakor »vsak kdo«: žrtvovali so del življenja, da bi rešili tuja, in s tem naredili dejanje, ki ga je okolica priznala za junaško – in postali junaki (Huzjan 2016: 202). Za junaško dejanje pa so uporabili tako psihično kot tudi fizično moč, da so premagali težave. Fizično moč so uporabili predvsem v boju s tujcem ali »drugim«, medtem ko je pri vseh treh likih psihična moč uporabljena v boju z avtoriteto. V zaporedju Peter Klepec – Martin Krpan – Kralj Matjaž je viden razvoj značilnosti moči: od umsko pasivnega (ali celo nemočnega) in fizično šibkega dečka, ki pridobi fizično moč, prek fizično močnega in pretkanega moškega pa vse do spretnega bojevnika in modrega kralja, ki bo odrešil narod. Vsi trije junaki uporabijo moč za boj proti avtoriteti: Peter Klepec se upre avtoriteti ožje okolice, Martin Krpan tujcu in oblasti, Kralj Matjaž pa tujcem in bogu – z višjo starostjo in zrelostjo so boji zahtevnejši in težavnejši. Junaki v vseh zemeljskih spopadih zmagajo, le bog ostane nepremagan.

Pri obravnavanih junakih psihološka moč raste s starostjo oziroma zrelostjo junaka. Pri Petru Klepcu težko razberemo bistrost, poudarjeni sta le njegova dobrota in nato fizična moč. Pa vendar razvoj lika nakazuje nekakšno bistrost kot intelekt, ki ni odvisen

od značaja, temveč je naravni dar (Bettelheim 1999: 159). Bistrost je izrazitejša pri Martinu Krpanu, v njegovem literariziranem dialogu z dvorom, v folklornih različicah te zgodbe pa predvsem kot iznajdljivost v različnih okoliščinah. Pri Kralju Matjaž pa sta že v zgodnejših bojih razvidni izredna bistrost in iznajdljivost, v starosti pa velja za modrega, po vseh pomembnih izkušnjah je pridobil modrost in s tem postal »dobro integriran lik« (prav tam): dober, preudaren in potrpežljiv.

SKLEP

Junak brez moči – bodisi fizične ali psihične – je nezamisljiv. Junak mora imeti moči in sposobnosti, da lahko sprejme izziv, se upre grožnji (osebni ali družbeni) ter tako dokaže svoj pogum in položaj. V slovenski slovstveni folklori je za moške junake značilna predvsem izredna fizična moč, ta pa je podprta z odločnostjo nekaj narediti, pa naj bo to naročeno od zunaj ali po lastnem vzgibu. Ta odločnost se kaže kot psihična moč. Modrost je možna šele s starostjo. S posedovano fizično in psihično močjo dobijo prevlado, fizično ali simbolno, in s tem povečajo svoj vpliv v okolici in svojem življenju. Močan vpliv na lastno življenje in okolico ter družbeno priznanje pa sta bila ena od večjih želja, zato so (bile) tudi tovrstne zgodbe zelo zaželeni in hitro so se zasidrale v pripovedovalskem repertoarju družbe.

Kljub vsemu pa je treba poudariti, da so bile vse tri zgodbe (pre)oblikovane in uporabljene tudi v namene oblikovanja narodove samopodobe, zato Simoniti (2003: 76) te junake uvršča med »neprave junake« – tiste, katerih sloves junaštva so povečali z načrtno premišljenimi akcijami v turističnih promocijah (glej Baskar 2008; Kropelj 2014; Moric 2015) ali pa s povzemanjem simboličnosti zgodb v namen oblikovanja nacionalnih ikon za krepitev narodnostne samopodobe (Baskar 2008; Moric 2015). Vsi trije junaki so bili izrabljeni za trženje in oglaševanje tako posameznih dežel ali krajev (Peter Klepec za Osilniško dolino, Martin Krpan za Notranjsko, Kralj Matjaž za Peco in Koroško) kot tudi za oglaševanje Slovenije zunaj nacionalnih meja (npr. Slovenija kot Krpanova dežela). Ne glede na to pa zgodbe ohranjajo svoj razvoj in potek dogodkov, pri čemer pa se očitno potrjuje, da junak v vsakem primeru mora imeti moč, ki jo uporabi za junaško dejanje, tisto, ki ga v izročilu naredi nesmrtnega.

REFERENCE

- Barnard, Alan in Jonathan Spencer, ur. 1996 *Encyclopedia of Social and Cultural Anthropology*. London in New York: Routledge.
- Baskar, Bojan 2008 'Martin Krpan ali habsburški mit kot slovenski sodobni mit.' *Etnolog* 18: 75–93.
- Berilo 2011 *Berilo 3: Kdo bo šel v gozdček z nami*. Vida Medved Udovič, Tinka Jamnik in Jožica Gruden Ciber, ur. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Bettelheim, Bruno 1999 (1976) *Rabe čudežnega: O pomenu pravljic*. Ljubljana: Studia humanitatis.
- Campbell, Joseph 2007 (1949) *Junak tisočerih obrazov*. Nova Gorica: Eno.
- Grafenauer, Ivan 1951 'Slovenske ljudske pesmi o Kralju Matjažu.' *Slovenski etnograf* 3–4: 189–240.
- Huzjan, Vanja 2016 'Junak in vodja.' *Traditiones* 45(1): 201–14.
- Hobsbawm, Eric J. 2015 (1969) *Razbojniki*. Ljubljana: Založba *cf.
- Kropelj, Monika 2014 'Narrative Tradition about King Matthaia in the Process of Transformation.' *Slovenský národopis* 62(2): 244–57.
- Levstik, Fran 1917 (1858) *Martin Krpan z Vrha*. Ljubljana: Katoliška Tiskarna.
- Lunaček, Izar 2008 'K filozofiji ciklizma: Heroji in pošasti.' *Phainomena* 17(64–65): 237–51.
- Malinowski, Bronislaw 1954 (1926) 'Myth in Primitive Psychology.' V: Bronislaw Malinowski, *Magic, Science and Religion and Other Essays*. Garden City, NY: Doubleday & Co., Inc. Str. 100–26.
- Matičev, Milko 1963 'Löl Kotlič – Krpan iz Rezije.' *Sodobnost* 11(3): 249–56.
- 1958 'Kralj Matjaž v luči novega slovenskega gradiva in novih raziskavanj.' *Razprave II/4*. Ljubljana: SAZU. Str. 101–56.
- Moric, Anja 2015 'Peter Klepec: Od (lokalnega) junaka do (nacionalne) prisposobe šibkosti.' *Ars & Humanitas* 9(1): 204–26.
- Pogačnik, Jože 1999 'Med Lepo Vido in Martinom Krpanom (Slovenski kulturnozgodovinski fenotip).' *Sodobnost* 47(3–4): 262–9.
- Primc Jože idr., ur. 1997 *Okamneli mož in druge zgodbe iz Zgornje Kolpske doline (od Babnega Polja in Prezida, prek Gerova, Čabra, Osilnice, Kužlja, Kostela, Fare do Dola in Predgrada)*. Ljubljana: Kmečki glas (Glasovi; 15).
- Ravnikar - Poženčan, Matevž 1847 'Še ena povest od Petra Klepca.' *Kmetijske in rokodelske novice* 5(21), 26. 5., str. 84.
- Simoniti, Vasko 2003 *Fanfare nasilja*. Ljubljana: Slovenska matica.
- SSKJ. Slovar slovenskega knjižnega jezika. Spletni vir: <<http://www.fran.si/>>, 19. 6. 2017.

Šmitek, Zmago 2005 'Moč ti je dana: Slovenske pripovedi o junakih in zgodovinskih osebnostih.' V: Zmago Šmitek, *Moč ti je dana: Slovenske pripovedi o junakih in zgodovinskih osebnostih*. Radovljica: Didakta (Zakladnica slovenskih pripovedi). Str. 5–11.

2009 'Kralj Matjaž: Mavrični sij ljudskega junaka.' *Acta Histriae* 17(1/2): 127–40.

Takovski, Aleksandar in Maja Muhić 2017 'When the Old meets the New: Heroization, Vilification, New Media, and Modern Day Politics.' V: *Etnické komunity: Hrdinové, šibalové a antagonisté Balkánu* [Ethnic Communities: Heroes, Tricksters and Antagonists of the Balkans]. Dana Bittnerová in Mirjan Moravcová, ur. Praga: Univerzita Karlova, Fakulta humanitních studií. Str. 59–111.